

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота магістра

з теми: **«Виховання толерантності майбутніх вчителів початкової школи
в закладі вищої освіти»**

Виконала: здобувач вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
РО1-М19z
спеціальності 013 Початкова освіта
Грищук Надія Миколаївна

Керівник: **Лебідь І.Ю.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: **Мєлекєсцева Н.В.**,
кандидат філологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	7
1.1 Змістова характеристика поняття толерантності як особистісної та професійної якості вчителя	7
1.2 Особливості виховання толерантності майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти	15
Висновок до розділу 1	36
РОЗДІЛ 2. ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	38
2.1 Компоненти, критерії та рівні вихованості толерантності майбутнього вчителя початкової школи	38
2.2 Особливості стимулювання толерантної поведінки майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти.....	46
Висновок до розділу 2	61
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	62
3.1 Постановка і організація експериментального дослідження.....	62
3.2 Аналіз результатів експериментального дослідження.....	71
Висновок до розділу 3	86
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92
ДОДАТКИ	100

ВСТУП

Реформування вищої ланки національної системи освіти передбачає пошук інноваційних підходів щодо організації освітнього процесу, розроблення нових стандартів підготовки майбутніх фахівців.

Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років засвідчує, що одним із провідних завдань навчальних закладів є виховання людини в дусі толерантності [42]. Відтак, пріоритетним для держави стає виховання компетентної, ініціативної, творчої особистості, здатної налагоджувати позитивну педагогічну взаємодію на засадах взаєморозуміння та взаємоповаги. Це підвищує вимоги до педагога, який відіграє провідну роль у реалізації стратегічних завдань освітньої сфери, оскільки передбачає якісно інший рівень особистісного та професійного розвитку, його здатності вибудовувати толерантні взаєностосунки, сформованості сталої, позитивної відносно вихованців позиції на основі прийняття їхньої індивідуальності.

Особливої уваги цим процесам надає система підготовки магістрів у закладах вищої освіти як осередку педагогічної теорії та практики, адже підготовка таких спеціалістів потребує не лише створення ефективної системи комплексного збагачення фаховими знаннями, а й формування умінь осмислювати власну діяльність із погляду толерантності, відповідним чином оцінювати поведінку учнів і володіти необхідними навичками гармонізації та діалогізації міжособистісних стосунків. У цьому контексті толерантність слід розглядати метою і засобом успішної професійної підготовки в закладі вищої освіти як незамінну в сучасних умовах особистісну рису освіченої людини, і насамперед – педагога. При цьому толерантність виступає внутрішнім орієнтиром професійної діяльності, показником сформованості педагогічної майстерності, чинником успішної самореалізації вчителя.

У дослідженнях останніх років знаходимо вагомі теоретичні набутки, що можуть розглядатися як основа для вирішення поставленого питання. Так, проблему формування гуманістичних цінностей майбутніх педагогів розглядали М. Боришевський, М. Гриньова, Р. Костенко, В. Кузнєцова, Н. Тарасевич та інші.

Потенціал навчально-виховного середовища закладу вищої освіти щодо розвитку особистісних якостей студентів досліджували Г. Васянович, Г. Дегтяр, І. Зязюн, Л. Хомич та інші.

Узагальнення проблематики формування толерантності студентської молоді охоплюють такі аспекти: виховання толерантності студентів як засобу становлення особистості фахівця (О. Грибок, О. Джуринський, Т. Лобанова, О. Столяренко та інші); соціально-психологічні особливості міжособистісної толерантності студентів закладів вищої освіти (О. Батурина); методичні засади формування толерантності майбутніх спеціалістів освітньої сфери (Т. Варенко, Т. Фадеева); педагогічні умови та шляхи ефективного розвитку формування толерантності майбутніх педагогів у процесі післядипломної освіти (Ю. Тодорцева); соціально-психологічні умови формування комунікативної толерантності викладача закладу вищої освіти (А. Скок).

Незважаючи на значну кількість досліджень, проблема виховання толерантності майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти як показника педагогічної майстерності залишається недостатньо реалізованою. Актуальність виховання такої особистісно та професійно значущої якості педагога в закладі вищої освіти зумовлює доцільність розробки відповідних рекомендацій.

Отже, актуальність, педагогічна значущість проблеми та доцільність наукового пошуку шляхів їхнього вирішення зумовили вибір теми наукового дослідження «**Виховання толерантності майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти**».

Метою наукової роботи є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка запропонованих рекомендацій щодо виховання толерантності майбутнього вчителя початкової школи в закладі вищої освіти.

Для досягнення мети були поставлені такі **завдання** дослідження:

– узагальнити змістову характеристику поняття толерантності як особистісної та професійної якості педагога, уточнити визначення основних понять дослідження: «толерантність», «толерантність педагога», «виховання толерантності майбутнього вчителя початкової школи»;

– розкрити особливості виховання толерантності майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти;

– обґрунтувати критерії та показники, охарактеризувати рівні вихованості толерантності майбутніх вчителів початкової школи;

– розкрити методичні особливості стимулювання толерантної поведінки майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти.

Об'єкт дослідження – процес виховання майбутніх вчителів початкової школи.

Предмет дослідження – методика виховання толерантності майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти.

Методи дослідження. Для досягнення мети і вирішення завдань дослідження використані загальнонаукові методи, що взаємодоповнюють один одного і забезпечують можливість комплексного пізнання предмета дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, порівняння та зіставлення; *емпіричні* (анкетування, тестування, самоспостереження, діагностичні стандартизовані методики, педагогічний експеримент); *статистичні* – узагальнення, кількісного і якісного аналізу емпіричних даних та визначення їхньої достовірності.

Значимість дослідження полягає в тому, що науково-методичні рекомендації та висновки дослідження можуть бути використані при створенні нових підручників і посібників з теорії і методики виховання; у процесі викладання курсів з педагогіки та педагогіки вищої школи у закладах вищої освіти; при створенні узагальнюючих робіт з педагогічної освіти. Дану роботу можна також широко використовувати в практичній роботі вчителів загальноосвітніх шкіл тощо.

Таким чином, вибір теми нашого наукового дослідження обумовлений актуальністю **«Виховання толерантності майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти»**.

Матеріали дипломної роботи обговорювалися: на II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (м. Кам'янець-Подільський), тема доповіді «Формування здатності майбутнього вчителя до ефективної

професійної діяльності»; під час Всеукраїнського круглого столу «Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу» і квесту «Я люблю Україну» (м. Кам'янець-Подільський), тема доповіді «Педагогічні засади формування основ професійного самовдосконалення майбутніх учителів початкової школи»; на науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДР у 2019-2020 навчальному році (вересень, 2020 року, м. Кам'янець-Подільський), тема доповіді «Теоретичні аспекти формування основ професійного саморозвитку майбутніх учителів»), а також у НВК №14 (м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька область).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі наведено теоретичне узагальнення наукової проблеми виховання толерантності майбутнього вчителя початкової школи в закладі вищої освіти, що полягає в запропонованій методиці виховання толерантності майбутнього вчителя початкової школи в освітньому середовищі педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, визначенні її ефективності.

1. Аналіз шляхів вирішення проблеми виховання толерантності майбутніх вчителів в закладі вищої освіти свідчить, що не існує єдиного підходу щодо характеристики толерантності як особистісної та професійної якості вчителя початкової школи. Сутність толерантності майбутнього вчителя розглядається як модель активної та позитивної гуманістичної взаємодії із соціумом; як складова та найважливіша характеристика професійної культури та ефективної педагогічної діяльності, як показник педагогічної майстерності.

Уточнено й конкретизовано зміст основних понять дослідження:

«толерантність» – здатність людини до діалогічної позитивної взаємодії з навколишнім світом та іншими людьми, що зумовлена особистісно-ціннісним ставленням до оточуючих – терпінням, витримкою, готовністю до розуміння, сприйняття їхньої відмінності та самобутності на засадах усвідомлення надійності власних позицій; «толерантність майбутнього вчителя початкової школи» – спосіб діалогічної взаємодії вчителя з учнями, зорієнтований на встановлення партнерства та співпраці, визначення меж самоідентифікації на засадах взаємоприйняття, взаєморозуміння і взаємовимогливості до широкого спектру індивідуальних властивостей та особистісних проявів іншої людини; «виховання толерантності майбутнього вчителя початкової школи» – цілісний спеціально організований педагогічний процес формування педагогічної майстерності студентів як комплексу ціннісних орієнтирів, індивідуально-особистісних якостей, професійних знань, умінь і навичок, що забезпечують гуманістичну взаємодію з оточуючими, ефективність педагогічного впливу на особистість вихованців.

2. Охарактеризовано ЗВО як середовище виховання толерантності майбутніх вчителів. Наголошено, що толерантне освітнє середовище університету ми розглядаємо як систему педагогічних впливів, що забезпечує атмосферу суб'єкт-суб'єктної взаємодії, демократичний стиль педагогічного спілкування, психолого-педагогічний супровід та підтримку студентів на основі доброзичливого ставлення, довіри, поваги, терпіння, партнерства, а також сприяє ефективності та успішності виховання толерантної особистості. Важливою умовою набуття освітнім середовищем рис толерантності є забезпечення його психологічно сприятливих характеристик: створення атмосфери суб'єкт-суб'єктної взаємодії, встановлення відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості на основі довіри, поваги, терпіння, доброзичливого ставлення між педагогами і студентами; створення емоційно-позитивної атмосфери та психологічно комфортних умов для творчої самореалізації і пізнавальної діяльності студентів, добір ефективних методів і засобів, забезпечення педагогічних умов успішного професійного становлення майбутніх фахівців

3. Розкрито особливості виховання толерантності майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти. Установлено, що виховання толерантності студентів базується на науково обґрунтованих підходах (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, культурологічний, системний) та принципах (загальнопедагогічних – гуманізації, демократизації, активності, культуровідповідності, цілеспрямованості, системності і послідовності в організації виховних впливів, органічної єдності змісту професійної підготовки; спеціальних – індивідуалізації, рефлексивної позиції, створення толерантного середовища, адекватності), передбачає наявність конкретної мети, завдань, відповідного змістового наповнення матеріалу, визначення необхідних педагогічних умов, залучення студентів до спеціально організованої діяльності, з урахуванням специфіки психологічного та соціального розвитку студентів.

4. Обґрунтовано критерії та показники, схарактеризовано рівні вихованості толерантності майбутніх вчителів початкової школи. При визначенні рівня вихованості толерантності майбутніх вчителів в ЗВО застосовувалися такі критерії:

когнітивний (система знань із проблеми толерантності); рефлексивний (відкритість у спілкуванні, емпатійність, позитивний емоційний відгук на іншу людину, її сприятливе сприйняття, емоційна стійкість); діяльнісний (уміння добирати адекватні стратегії поведінки, приймати оптимальні рішення у різних педагогічних ситуаціях, ефективно будувати відносини, розв'язувати проблеми). Відповідно до цих критеріїв, толерантність майбутніх вчителів початкової школи виявляється на трьох рівнях: високий (активний), середній (активно-ситуативний), низький (пасивний).

5. Розкрито методичні особливості стимулювання толерантної поведінки майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти. Для стимулювання толерантної поведінки майбутніх вчителів початкової школи застосовувався комплекс методів (симулятивних, соціально-психологічного тренінгу), методичних прийомів (створення ситуації успіху, установка на відповідь, пояснення, «Я-висловлювання», вправління, тренування, проектування), відбувалося активне залучення студентів до індивідуальних, колективних та громадських форм і видів роботи у загальному контексті навчальної та виховної діяльності.

Наукове дослідження ефективності запропонованої та використаної методики виховання толерантності (О. Джуринський) майбутніх вчителів початкової школи в закладі вищої освіти засвідчило його ефективність. Результати діагностико-констатувального етапу виявили недостатній рівень вихованості досліджуваного феномену, а саме: високий рівень вихованості толерантності мали 14,5 % студентів експериментальної групи та 15,5 % – контрольної; середньому рівню відповідала вихованість толерантності у 50 % студентів із експериментальної та 43,5 % із контрольної групи; низькому – відповідно 35,5 % і 39,2 %. Констатувально-контрольний зріз засвідчив позитивну динаміку рівнів вихованості за всіма критеріями в експериментальній групі, а саме: збільшилася кількість студентів з високим (+18,0 %) та середнім (+12,8 %) рівнями вихованості толерантності, зменшилась кількість студентів із низьким (-30,8 %) рівнями, тоді, як у контрольній групі відбулись незначні зміни: відповідно +7,7 %, +2,3 % та -10,0 %.

Виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми виховання толерантності майбутніх вчителів. Перспективними напрямками подальших наукових

пошуків визначено: формування комунікативної толерантності майбутніх вчителів як складника їхньої педагогічної майстерності; виховання педагогічної етики майбутніх вчителів на засадах толерантності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюхина А. И. Образовательная среда высшего учебного заведения как педагогический феномен : монографія. Волгоград : Изд-во ВолГМУ, 2006. 237 с.
2. Батаршев А.В. Психодиагностика способности к общению, или Как определить организаторские и коммуникативные качества личности. СПб. : Питер, 2006. 176 с.
3. Безкоровайна О. В. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття // Педагогіка толерантності. 2003. № 3. С. 4-11.
4. Безюлева Г. В. Толерантность в педагогике. Москва : ИЦ АПО, 2002. 92 с.
5. Библер В. С. Диалог культур и школа XXI века // Школа диалога культур. Идеи. Опыт. Проблемы. Кемерово, 1993. С. 67-74.
6. Бирко Н. М. Педагогічні умови формування толерантності майбутніх учителів початкової школи // Education and Pedagogical Sciences («Освіта та педагогічна наука»). Луганськ, 2014. № 1. С. 51-56.
7. Блощинський І. Г. Обґрунтування критеріїв і показників ефективності процесу формування адекватної самооцінки курсантів у навчальному процесі ВВЗО // Наукові записки. Вінниця, 2001. Вип. 4. : Педагогіка і психологія. С. 74-76.
8. Бондаревская Е. В. Теория и практика личностно-ориентированного образования : [монографія]. Ростов-на-Дону : Изд-во РГПУ, 2000. 320 с.
9. Бондырева С. К. Толерантность : учеб.-метод. пособ. Москва., 2003. 240 с.
10. Братченко С. Л. Межличностный диалог и его основные атрибуты [Электронный ресурс] // Психология с человеческим лицом: Гуманистическая перспектива в постсоветской психологии. Москва, 1997. С. 201-222. Режим доступа : <http://psychlib.ru/inc/absid.php?absid=73627>
11. Васильева Е. Ю. Образовательная среда вуза как объект управления и оценки // Университетское образование: практика и анализ. 2011. № 4 (74). С. 76-82.
12. Велитченко Л. К. Суб'єкт і його атрибутивні категорії // Наука і освіта. 2008. № 4-5. С. 69-73.
13. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури. Київ. Центр

навчальної літератури , 2006. 384 с.

14.Волкова Н. П. Педагогіка : посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Академія, 2001. 576 с.

15.Встречи во Вселенной: игра для старшеклассников на развитие толерантности // Позакласний час. 2010. № 10. С. 33-36.

16.Глебкин В. В. На пути к толерантному сознанию / отв. ред. А. Г. Асмолов. Москва : Смысл, 2000. 255 с.

17.Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

18.Горват М. В. Критерії і рівні толерантності особистості молодших школярів [Електронний ресурс] – Режим доступу:

http://www.rusnauka.com/1_NIO_2014/Pedagogica/3_154659.doc.htm

19.Гриньова М. В. Основи функціонування магістратури на кафедрі педагогічної майстерності та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка // Традиції та інновації менеджменту навчальних закладів і реалізація управлінських проектів : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. «Менеджмент у педагогічній системі А.С. Макаренка та його використання в освітньому просторі України : Всеукр. наук.- практ. семінару. Стратегії розвитку сучасного менеджменту та управління проектами : Всеукр. наук.-практик. семінару, (Полтава, 11–12 берез. 2010 р.). Полтава, 2010. С. 3-9.

20.Гриньова М. В. Проект підготовки магістра з напрямку «Педагогічна освіта» спеціальності «Християнська етика» на кафедрі педагогічної майстерності та менеджменту Полтавського педуніверситету // Біблійна історія та християнська етика : матеріали Міжнар. наук.-практик. конф., (Полтава, 13 берез. 2012 р.); Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка; Місіон. відділ при Священному Синоді УПЦ. Полтава, 2012. С. 15-25.

21.Гришина Н. В. Психология конфликта. СПб. : Питер, 2000. 162 с.

22.Гура О. І. Педагогіка вищої школи : вступ до спеціальності : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 224 с.

23.Гуревич П. С. Философия культуры. Москва : АО «Аспект-Пресс», 1994. 315 с.

24.Дворникова Е. И. Культура как базис формирования культурной идентичности и

толерантності личности в процесі вивчення гуманітарних дисциплін : [монографія]. СПб. : Наука, САГА, 2009. 400 с.

25.Добровіцька О. О. Стан сформованості толерантності у студентів ВНЗ в умовах інтегрованого навчального середовища // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький, 2011. № 3. С. 19-24.

26.Довідник міжетнічної толерантності /упоряд.: Н. Ю. Ротар; за ред. : А. М. Круглашов; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. Чернівці : Букрек, 2011. 230 с.

27.Докукіна О. М. Феномен терпимості: характеристика, сутність, структура // Теоретико-методичні аспекти виховання дітей та учнівської молоді : Збірник наук.праць. Вип. 18. Книга 1. С. 206-214. Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/8123/1/Dokukina.pdf>

28. Дрозденко В. М. Психолого-педагогічні аспекти застосування інтерактивних технік для студентів вищих навчальних закладів [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VchdpuP_2013_108.2_31.pdf

29.Дружинина А. Е. О формировании толерантных отношений в образовательной среде // Химия в школе : науч.-теоретич. и метод. журн. 2010. № 5. С. 2-4.

30. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

31. Ефремов О. Ю. Методы психолого-педагогической диагностики в деятельности преподавателя вуза. СПб., 2002.

32.Євтух М. Б. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : МАУП, 2002. 232 с.

33.Жигір В. І. Особливості професійної підготовки менеджерів освіти в умовах магістратури // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія : Педагогіка, психологія і соціологія. Донецьк, 2012. Вип. 2 (12). С. 64-70.

34.Загіра С. Е. Освітнє середовище ВНЗ як інтегративний фактор суб'єктно-

- професійного становлення майбутніх психологів [Електронний ресурс] // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Миколаїв, 2012. Т. 2, вип. 9. С. 105-108. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdups_2012_2_9_22.pdf
35. Зайцева І. В. Формування мотивації учіння студентів вищих економічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти»; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2001. 20 с.
36. Кайдалова Л. Г. Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків : Вид-во НФаУ, 2009. 140 с.
37. Караван Ю. В. Єдине інформаційно-освітнє середовище як важливий елемент підвищення якості підготовки фахівців [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/konfer26/56.pdf>
38. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту : навч. посіб. Київ : Либідь, 2004. 424 с.
39. Керницький О. М. Освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен [Електронний ресурс] // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. 2013. № 38-39. С. 43-50. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pipo_2013_38-39_8.pdf
40. Кожедуб О. В. Методична розробка для проведення занять з студентами спеціальності «Соціологія». Київ, 2012. 68 с.
41. Коменский Я. А. Воскресший Форцей, или об изгнании из школ косности // Избр. пед. соч. : в 2 т. Москва., 1982. Т. 2. С. 112-133.
42. Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://osvita.ua/doc/files/news/435/43501/project_30102014.doc
43. Королева А. Н. Проблема воспитания толерантности в системе образовательных учреждений // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика) : сб. науч.-метод. ст. Москва; Воронеж, 2003. С. 44-47.
44. Крылова Н. Б. Очерки понимающей педагогики. Москва, 2003. 441 с.
45. Кулюткин Ю. Н. Образовательная среда и развитие личности // Новые знания.

2001. № 1. С. 6-7.

46. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. 1997. № 11. С. 46-54.

47. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. Харк. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. 2-е вид., випр. і доп. Харків : ОВС, 2002. 400 с.

48. Локк Дж. Послание о веротерпимости // Сочинения : в 3 т. Москва., 1988. Т. 3. С. 91-134.

49. Лохманова И. М. Становление педагогической толерантности современного учителя [Электронный ресурс]. Режим доступа:

http://obrazovanie21.narod.ru/Files/2011-3_p032-035.pdf

50. Луговий В. І. Управління освітою : навч. посіб. для слухачів, аспірантів, докторантів спеціальності «Держ. управління». Київ : Вид-во УАДУ, 1997. 302 с.

51. Лунячек В. Компетентнісний підхід як методологія професійної підготовки у вищій школі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/4/01.pdf>

52. Матієнко О. С. Толерантність: введення в проблему. Вінниця : ВДАУ, 2006. 40 с.

53. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. для студ. в узів. Київ, 1999. 348 с.

54. Морозов А. В. Креативная педагогика и психология : учеб. пособ. Москва : Академический проект, 2004. 560 с.

55. Новая философская энциклопедия : в 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-науч. фонд ; науч.-ред. совет: В. С. Степин (пред.), А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, А. П. Огурцов [и др.]. Москва : Мысль, 2010. Т. 1. 743 с.

56. Новий тлумачний словник української мови : 42 000 слів : у 4 т. : для студ. вищих та серед. навч. закл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконт, 1999. 911 с.

57. Новиков В. Н. Образовательная среда вуза как профессионально и личностно стимулирующий фактор [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование. 2012. №1.

58. Омельченко С. М. Соціокультурні засади менеджменту в освіті // Педагогіка і психологія. 2002. № 3. С. 82-84.

59. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
60. Педагогіка : навч. посіб. / ред.: З. Н. Курлянд; упоряд.: І. М. Богданов; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2001. 356 с.
61. Педагогічна майстерність : підручник. Київ : Вища шк., 1997. 349 с.
62. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. 3-тє вид допов. і переробл. Київ : СПД Богданова А.М., 2008. 376 с.
63. Підласий І. П. Діагностика та експертиза педагогічних проєктів : навч. посіб. Київ : Україна, 1998. 343 с.
64. Погодина А. А. Толерантность: термин, позиция, смысл, программа [Электронный ресурс]. Режим доступа:
http://www.distedu.ru/mirror/_hist/www.1september.ru/ru/his/2002/11/2.htm
65. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике. Москва : Высш. шк., 2004. 512 с.
66. Полякова О. Б. Профессиональная образовательная среда на защите будущих специалистов от профессиональных деформаций // Мир психологии : науч.-метод. журн. 2013. № 4. С. 271-276.
67. Психодиагностика толерантности личности / под ред. Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. Москва : Смысл, 2008. 172 с.
68. Психологічні особливості студентського віку. На допомогу кураторам. Вип. 3 / [уклад. : Л. М. Яворовська, Р. Ф. Камишнікова, О. Є. Поліванова, С. Г. Яновська, С. М. Куделко]. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 88 с.
69. Равчина Т. Організація взаємодії студентів з освітнім середовищем у вищій школі [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://www.franko.lviv.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/19_2/01_ravchyna.pdf
70. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. Москва : Владос, 1996. 529 с.
71. Розин В. М. Философия образования: предмет, концепции, основные темы и направления изучения // Философия образования для XXI века. Москва, 1996. С. 31-

49.

72. Рой Н. Сутність та принципи виховання студентської молоді [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1373>

73. Романовський О. Г. Педагогічні умови формування толерантності у майбутніх психологів у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.kpi.kharkov.ua/archive/Наукова_періодика/Tipuss/2010_3/Roman4.pdf

74. Солдатова Г. У. Жить в мире с собой и другими: Тренинг толерантности для подростков. Москва : Генезис, 2000. 125 с.

75. Сорокопуд Ю. В. Педагогика высшей школы : учеб. пособ. : для магистров, аспирантов, и слушателей системы повышения квалификации и переподготовки, обучающихся по дополнительной программе для получения квалификации «Преподаватель высшей школы». Ростов н/Д. : Феникс, 2011. 541 с. (Серия «Высшее образование»).

76. Стельмахович М. Г. Українська рідина педагогіка : навч. посіб. Київ : ІСДО, 1996. 288 с.

77. Столяренко О. В. Педагогічні аспекти виховання толерантності у студентському середовищі [Електронний ресурс] // Гуманізм та освіта : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. : електронне наук. видання матеріалів конференції. Вінниця : ВНТУ, 2010. Режим доступу: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Stolyarenko_Magas.php

78. Сухомлинська О. В. Про стан теорії і практики виховання в освітньому просторі України // Шлях освіти. 1998. № 3. С. 2-5.

79. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності як концептуальна основа професійної діяльності викладача вищої національної школи [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://storage.library.opu.ua/online/periodic/kms_2010_4/044-046.pdf

80. Толерантность – поиск мира и согласия в межличностном взаимодействии : практикум. Братск : ГОУ ВПО «БрГУ», 2011. 183 с.

81. Толерантность // Новейший энциклопедический словарь. Москва : Астрель, АСТ «Хранитель» 2004. 1424 с.

82. Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності. Кам'янець-Подільський :

Вид-ць Зволейко Д., 2008. 140 с.

83.Философский энциклопедический словарь / сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. Москва : ИНФРА-М, 1999. 576 с.

84. Фокин Ю. Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: Методология, цели и содержание, творчество : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Академия, 2002. 224 с.

85.Форверг М. Характеристика социально-психологического тренинга поведения // Психологический журнал. 1984. Т. 5, № 4. С. 57-64.

86. Формирование толерантного поведения у педагога и ученика [Электронный ресурс] / Г. В. Никитина, В. Н. Романенко, В. В. Корец. Режим доступа: <http://www.rae.ru/zk/arj/2009/05/Korets.pdf>

87.Формирование толерантности личности в полиэтнической образовательной среде / под ред. В. Н. Гурова. Москва, 2004. 240 с.

88.Черенщикова Д. В. Викладач як суб'єкт конструювання освітнього середовища ВНЗ [Електронний ресурс] // Проблеми загальної та педагогічної психології : [зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2009. Т. XI, ч. 5. С. 405-414. Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/643/94/>

89. Юсупов И. М. Методика диагностики модели педагогического общения // Педагогическая психология: методы и тесты / авт.-сост. М. В. Демиденко, А. И. Ключева. Самара, 2004. С. 137-139.